

Sándor Iván

A történet kezdete

– egy új regény első mondatainak anatómiája –

Mi sűrűsödik a másodperc tört részében, amelyben felvillan egy regény első mondata?

Borbély Szilárd is beszél arról (*Parnasszus* 2009/IV., beszélgetőtárs Bedecs László), amit az elmúlt évtizedben próbáltam megközelíteni: a világ nem olyan, amilyennek a felvilágosodás óta gondoljuk, „a nyelv – mondja –, amelyet használunk, nem tud arról, hogy a világ egészen más... illúziók azok a jogok, amelyekben hiszünk: döresség bízni a törvényben, az erkölcsben, hinni a jövő győzelmében”.

Borbély Szilárd egyike azoknak az íróknak, akik radikális következtetésekre jutottak arról a váltásról, amely a humanista kultúrakorszak letűnésével olyan szakadékot nyitott, aminek immár az innenső partján vagyunk, ám még a korábbi fogalmakkal, nyelvvel keressük a megváltozott lényegiségeket.

A sáv, amelyben az európai gondolkodás, történettudomány, korfelismerő irodalom „dolgozik”, két évtizede szűkül-tágul. Ennek a dinamikának tűrő-teljesítő képessége is határponthoz érkezett. A tudásnak, a művészetnek olyan környezetben kellene továbblépni, amelyben a történelem (a demokrácia formaváltozásai), a nyelv (mint a jó-rossz, rámutatás-meghamisítás, értelmezés-gyűlöletkeltés), a regény (tanúságtétel-történet-visszanyerés, szellemi üzenet) új létfeltételek között találja magát.

Érdeemes a felvilágosodás értékvilágán túlra az antikig is visszanézni, és szembenézni azzal a megrendítő újdonsággal, hogy az európai kultúra évezredek alapjait képező szellemi-erkölcsi értékek működésképtelenek. Azt a kérdést is feltehetjük, hogy a saját korukban vajon működtek-e, s mennyiben volt csak illúzió, hogy a hajdani vérrel, áruhással, mocsokkal teli Athénban a katarzis, az önszembesítés, a város egysége érvényesülhetett.

Az *ilyen* szembenésítés új lehetőségeket nyit meg az emlékezésstruktúrák alkalmazásában. Abban is, hogy az információs korszakban miképpen formálódhatnak az újabb poétikai változatok.

Jogosan mondjuk az elmúlt hatvanöt esztendő *Auschwitz utáni* korszaknak.

Az európai civilizáció sok ponton, a közép-európai, a magyar csak töredékesen vagy sehogy sem nézett szembe azzal, hogy ez mit jelent. A történettudomány

újabbán kezd foglalkozni azzal, hogy ama szakadék megnyílásának előzményei a száz év előtti időkbe vezetnek.

Guglielmo Ferrero az 1924-ben írt *Az ókori civilizáció bukásában* feltette a kérdést, hogy milyen volt a Római Birodalom végóráiban és milyen a huszadik századi első Nagy Háború omlásakor a civilizáció teherbíró képessége. Elbírt-e a hatalmi-katonai-gazdasági-nemzetiségi összecsapások következményeit? Analógiákat látott abban, hogy miért nem bírta el. Az Európát nagy részben uraló három hatalmi formáció, a Hohenzollerek, a Habsburgok és a Romanovok államberendezkedésének összeomlása nyomán keletkezett úrt a római civilizáció bukása utáni zavarvilághoz hasonlította.

Ismert: a vákuumba a totalitárius-féltotalitárius államalakzatok nyomultak, és Közép-Európában a század végéig hiányoztak azok a keretek, amelyekben stabil demokratikus berendezkedések alakulhattak volna ki. Terepünk ma újra zavarzó, és nem zárható ki a visszacsúszás a demokrácia nyugatias-civilizációs formációinak érvényesítése helyett a múlthoz hasonló világba, amely az első világháború tektonikus mozgásai után nem rendelkezett olyan demokratikus bázissal és eszményekkel, amelyek útját állhatták volna a lakosság megtévesztésének és a bekövetkezett újabb katasztrófának.

Ennek múltbeli következményeiről írja Gyáni Gábor (*Forrás*, 2009. július-augusztus): *„...olyan megrendítő tapasztalatokkal szolgált a (huszadik) század, amelyek megemészthetetlennek bizonyulnak... a helyzet már az első világháborúval bekövetkezett, töményen mégis a második világháború produkálta, [de ez első háború már] két dolgot előrevetített a 20. századból: a féktelen erőszak elhatalmasodását, sőt annak kultuszát, valamint ezen valóságos emberi pokol utólagos értelmezhetetlenségét, szellemi-lelki feloldozhatatlanságát.”*

Idézi Stéphane Audoin-Rouzeau és Anette Becker *1914–1918 az újraírt háború* című munkáját, amely szerint az első világháború egyetemes dimenziói révén *„olyan kérdésfeltevés iskolapéldája lett, mely a történelem lényegét kutatja: ez pedig a halottak terhe az élőkön”*.

A francia szerzőpáros a dokumentálás-értelmezés-fogalomteremtés útján felkínálja a lehetőséget, hogy az ezredfordulón visszatekintsünk 1914–1918 harci erőszaka, a húszas-harmincas évek politikai erőszaka és az 1939–1945 közötti háború erőszaka közötti kapcsolatra. Vajon nem az első világháború tapasztalata volt-e a huszadik századi totalitarizmusok alapja? – kérdezik. Mert abban, ami a húszas évektől következett, nemcsak a fasiszmus és kommunizmus eszméiről volt szó, hanem az első háború négy éve alatti *„vad szenvedélyek vonzerejéről, amelyek hatással lehettek a Nagy Háborúban született »új emberekre«*. Eppen ezeket az új embereket akarták a totalitarizmusok fölemelni. Ezeket az új embereket, akik – tudjuk jól – nem haboztak aztán átvedleni gyilkosokká”.

1914 és 1918 között például kilencszáz francia és ezerháromszáz német halt meg naponta. Miközben a harcokban azt sem lehetett tudni, hogy ki kit ölt meg, rögzült Európa különböző harcterein a „névtelen halál” gondolata. Az utódoknak aztán könnyebb volt elfogadni, hogy a nagyapákat, apákat megölték, mint

azt, hogy ők maguk is öltek. Az emlékezet felejtésre lett ítélve. Idézik Freudot a háború első éveiből: *„Maga a tudomány is elvesztette szenvedélyektől mentes pártatlanságát; végsőkig elkeseredett szolgálói is fegyver után kutatnak, hogy az ellenség legyőzéséhez hozzájárulhassanak. Az antropológusnak elfajzott, csekélyebb értékűnek kell nyilvánítani az ellenséget, a pszichiáter ugyane tekintetben elmebajról, lelki zavarokról kényszerül beszélni.”*

Soroltnak a szerzőpáros példái arról is, hogy már akkor többről volt szó, mint a civilizációk háborújáról. Megjelentek a „szembenálló fajok” küzdelméről szóló elméletek. A franciák szerint a németek a francia „faj” meggyengítésére indították a háborút, a pángermán elmélet teoretikusai pedig garanciákat kerestek arra, hogy az ország „etnikai testét” győzelemre vigyék. Éledeztek a faji ideológiák.

Gyűjtöttem tehát jegyzeteimet az első regénymondatokhoz.

Még tovább a visszaúton.

Újraolvastam Samuel Beckett Godot-ját. Feltűnt Vladimir néhány mondata, amire tudtommal nem figyelt fel a Beckett-recepció: *„...már csak egy rakás csont volnál... sok az egy embernek... régebben kellett volna erre gondolni, egy örökkévalósággal ezeltt, 1900 körül...”*

Beckett soha, sehol nem határozta meg a konkrét történelmi időt. Még az erre utaló ajánlatokat is elhárította. *„Hagyjon már békén ezekkel az időre vonatkozó kérdésekkel – mondatta ugyancsak a Godot-ban. – Nincs semmi értelmük.”* Az 1900-as éveket mégis megjelölte.

Amikor idáig jutottam, a másodperc tört része alatt megláttam az egész regényt. Pontosabban: a regénykezdő mondatokat és az öt részre tagolt kompozíciót.

De ennyi (is) kevés.

A regénynek *irányító eszmére* van szüksége.

Először arról, mit láttam meg a másodperc tört részében.

Aztán az irányító eszméről.

Hajnal.

Átszivárog a sötétség. A reggelbe. A délidőbe. Az alkonyba. Az éjszakába, az újabb hajnalba.

Elbizonytalanító gomolygás a Marne partján.

A francia huszárcsapat vágtaiban.

A kardok kirántva a hüvelyükből.

Míntha a domboldalon, az erdőn túl a szürkületben váltana a csapat ügetésből vágtaiba. Míntha nem a zivatarban felcsapó sárban, hanem mindent elárasztó mocsárban küszködnének a lovak.

Magasra emelt karddal zúdul előre a csapat. Néhány állat felbukva maga alá temeti a lovasát.

Ő maga is míntha nem mérhető idő óta ülne a nyeregben. Míntha bronzpajzsokat maguk előtt tartó hatalmas pallost emelő, súlyos vértetű, évszázadok óta nyargaló fantomlovak sorában vágatna, előírás szerint lova nyakába hajolva, a kezdetét nem látható s véget nem érő háborúban, s nem az előtte vágatásokat

látja, hanem cikázva a szeme előtt a gimnáziumi tankönyvek képein a hajdani rohamokat.

Combszorítással irányítja lovát. Apja, a tápéi uradalom főlovása kisgyermekkorában tanította meg rá. A dombtetőt hasonlónak látja a hajdani osztályterem falára akasztott térkép zöldjével, pálcával mutatta tanára a Marne folyásának kanyarulatait, távolabb a Maase, délre a Szajna.

Joffre tábornok kiadja a parancsot az általános támadásra.

Kétszáz zászlóalj, hétszáz ágyú.

A jobbszáron Kluck tábornok, a balszáron Bülow tábornok utasítására hátrálnak a német csapatok...

Az első világháború kilencmillió halottja közül az egyiknek az útját élettől-halálig követve tanulságot nyerhetünk arról, milyen változatai voltak annak, hogy – amiként Vladimir mondja – már „akkoriban”.

Ha Párizsban járok, mindig végigsétálok a Boulevard St. Michelen a Szajna felé. A Luxembourg parknál jobbra pillantok a rue de la Sorbonne irányába. Magam elé képzelem azt a kis boltot, amelyiknek a kirakatában hajdan ott volt az 1900-ban indult *Cahiers*, Charles Péguy lapja.

Nemrégiben a Mexikói úti földalatti végállomásánál egy utcai könyvárusnál bukkantam rá Ernst Robert Curtius *Az új Franciaország irodalmi úttörői* című könyvére, amelyben a többi között idézi Péguy szavait: „A krónikás vagyok, és csak a krónikás akarok lenni. A létezés tanúja...”

A *Cahiers* szerkesztőségi szobájába kis folyosón át lehetett belépni. Itt fogadta Péguy a lap szerzőit. Az egykori visszaemlékezők szerint inkább figyelt, de ha megszólalt, ilyesmiket mondott: arról van szó, hogy tudjuk, mik vagyunk és mit kell tennünk, arról van szó, hogy folytassuk nyugodtan az időben a magunk részét, abban a szellemi birodalomban, amit őrizniünk kell, mint a történelem tanúja.

Péguy 1914 szeptemberében elesett a Marne-csatában. Ott, ahol kilencvenöt évvel később egy regényben rohamra indul a huszárcsapat.

A roham leírójának egyik nagybátyja – neve a kiskunhalasi hősi halottak emlékoszlopán – a „dolgok kezdetének” egy másik frontján esett el.

De családom emlékeztetőjében – igazolva az idézett magyar és francia történetészeket – annak a magyar honvédnak, aki egy volt a kilencmillióból, az emlékéét eltakarja annak a munkaszolgálatos unokabátyámnak – egynek a későbbi ötvenmillióból – a halála, akit 1944 decemberében Abda környékén lőttek tarkón.

Talán egy orosz vagy olasz katona golyója végzett a magyar honvéddel. Bizonyosan egy magyar katonáé a másikkal, a magyar munkaszolgálatossal.

Az apokalipszisnyitányt negyedszázaddal követően utazik Radnóti Miklós Párizsba.

1939. július. Két hónappal vagyunk az 1939. IV. tc. elfogadása után, amely törvénybe iktatta, hogy néhány száz parlamenti képviselő kézfelemelésével, a lakosság hol csendes, hol hangos egyetértésével, kevesek nyílt ellenkezésével az ország visszafordíthatatlanul haladt azon az úton, amelyen megszüntek az álta-

lános polgári szabadságjogok, rögzítve lett, hogy az állampolgárok egy része korlátozható a mindennapjait érintő jogaiban, munkatevékenységében, nem sokkal később tulajdonának megtartásában, életében. Mindez nemcsak új csataterekhez, a holokauszthoz, de a vágóhídra küldött katonák és a polgári lakosság pusztulásához vezetett a náciizmus oldalán vívott háborúban.

Tehát: tizennégy hónappal az Anschluss, két hónappal az 1939. IV. tc. beiktatása után Radnóti Miklós Párizsba indul. Követhetjük az útját Poszler György *Pozsonyi úti apokalipszis* című nagyszerű esszéjében (*Tiszatáj*, 2009. 12.).

Radnóti a *Napló*ban is rögzíti, hogy a Westbahnhofon éri először a döbbenet: bokacsattogtatások és karlendítések a hétvégi ünneplő tömegben. Aztán: rövid, néhány hetes idill Párizsban. Nem ír róla, de betérhetett a rue de la Sorbonne-ra. Elmehetett a ház előtt, amelynek szerkesztői szobájából huszonöt évvel előbb Péguy a Marne-csatába, a halálba indult. Bizonyosan elhaladt a Boulevard Saint-Michel és a rue Cujas sarkán, ahol „kissé lejt a járda”.

„A *Quartier-t* a *Lager Heidenau* követi – írja Poszler György. – *A metrón utazást a bori haláltábor. Ez már nem a Boulevard St. Michel vidéke, hanem az abdai tömegsír.*”

Részlet a *Napló*ból:

„1939. július 8. a Westbahnhofon: egyenruhák rohannak, kapaszkodnak, kiabálnak röviden, pattogón, csizmák csattognak, karszalagok és vállpántok világitanak.

És hirtelen újra fölötlik bennem – fölötlik? izzani kezd bennem – az eltemetett kép! A tömeg körülönt, szétnyílik, előttem és mögöttem összearul, látom az asszonyt, a napba öltözöttet, s a sárkányt! S Mihályt viaskodni vele. S látom a hétfejú vadállatot, s a földből jövő orrszarvút is... jajong felém az apokalipszis szava.”

Radnóti is: *tanú*. (Akárcsak Péguy, aki holtan maradt a Marne-csatában.) Nem sokkal a *Napló* után *tanúsítja*: „*Hol azelőtt az angyal állt a karddal / talán most senki sincs.*”

Ez idő tájt indul Paul Klee késői korszaka. Ezeken a képein (írtam néhány éve) hasonlóképpen nincsenek már angyalok, csak kísérteties árnyképük jelenik meg arctalan arccal, test nélküli testtel. Halálfélelem-képek. A *Halál angyaláról* a leplezetlen borzalom néz, miközben a tekintet a nyitott sírgödör fölött lebeg.

Ilyen a századapokalipszis második váltópontja. Az ezredforduló „új világgal” való szembenézés érdekében úgy kellene, mint mementót őrizni, ama „nyitott sírgödör” ötvenmillió halottját, hogy ne eltakarja az első háború kilencmillió halottját, hanem visszavezessen hozzájuk: a történet kezdetéhez.

A századapokalipszis történetének második stációja annak az egykori fiatalembernek a számára sem ismeretlen, aki: *voltam*. A kiskunhalasi emlékoszlopon megörökített nagybátyám nevével azonban mintha tanúságtévként jelen lettem volna a kezdeteknél is.

Hosszan tartó történet és gondolkodói küzdelem összpontosul az első regénymondatoknak a másodperc tört részében felvillanó időterében: hajnali rohamra indul a lovacsapat a Marne partján, a kardok kirántva a hüvelyükből, néhány állat felbukva maga alá temeti lovasát...